

La prosòdia del friülà en el marc de l'Atles Multimèdia de Prosòdia de l'Espai Romànic

Paolo Roseano

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

La prosòdia del friülà
en el marc de l'Atles Multimèdia
de Prosòdia de l'Espai Romànic

Paolo Roseano

Tesi presentada per optar
al grau de **Doctor en Lingüística** amb menció europea
en el programa de doctorat de *Lingüística i Comunicació*,
Bienni 2006-2008
Departament de Lingüística General,
Universitat de Barcelona,

sota la supervisió de

Dra. Ana Ma. Fernández Planas
Universitat de Barcelona

Setembre de 2012

7. CONCLUSIONS

En aquest capítol presentem algunes reflexions conclusives sobre els resultats d'aquesta tesi. En primer lloc resumirem les aportacions d'aquest treball pel que fa al coneixement de la prosòdia del friülà (Secció 7.1) i a qüestions relatives a l'àmbit metodològic (Secció 7.2). En segon lloc, proposarem una selecció de línies de recerca futura de les quals aquesta tesi ha revelat la necessitat, tant en relació amb la descripció del friülà (Secció 7.3), com pel que fa als mètodes d'anàlisi prosòdica (Secció 7.4).

7.1. Descripció dels trets prosòdics del friülà

Aquesta recerca ha permès d'avançar en el coneixement de la prosòdia del friülà, una llengua que havia estat estudiada només parcialment, tant en el marc del projecte AMPER¹ (D'Agostin i Romano, 2007; Roseano, 2008; Roseano i Fernández Planas, 2009) com en d'altres marcs (Miotti, 2002; Canepari, 2004; Finco, 2007a; Roseano et al., 2011). Les dades del corpus fix d'AMPER que s'han recollit i analitzat han possibilitat estudiar algunes de les funcions lingüístiques de tres paràmetres acústics: la intensitat, la durada i la freqüència fonamental.

Pel que fa a la intensitat, s'ha demostrat que no té cap paper destacat ni en la modalitat declarativa neutra ni en la modalitat interrogativa absoluta neutra. En particular, cal recordar com la intensitat en friülà no és un correlat acústic de l'accent lèxic, el qual, per tant, en aquesta llengua no es realitza com a accent dinàmic (Secció 4.1). Òbviament, aquesta observació no permet excloure que la intensitat tingui una rellevància comunicativa en d'altres modalitats oracionals, sobretot les no neutres, on és ben possible que els parlants l'emprin per vehicular matisos com ara la sorpresa en el cas de les preguntes o la urgència en el cas de les ordres.

De la durada, per contra, s'ha pogut descobrir un paper lingüístic clar, ja que s'ha demostrat que està relacionada amb l'accent lèxic en el sentit que, tal com s'ha vist a la Secció 4.2, la vocal tònica és significativament més llarga que les adjacents. Per tant, es

¹ Les gravacions utilitzades en aquesta tesi podran ser integrades a la base de dades AMPER-RHR.

confirma la hipòtesi avançada per Roseano i Fernández Planas (2009), segons la qual en friülà l'accent lèxic es realitza com a accent de durada.

Pel que fa al tercer paràmetre acústic, és a dir la freqüència fonamental, l'estudi del corpus fix que s'ha dut a terme als Capítols 4 i 5 fa possible en primer lloc confirmar que, tal com es podia esperar a partir del coneixement de les funcions d'F0 en d'altres llengües romàniques i no romàniques, en friülà l'entonació té una funció pragmàtica en el sentit que codifica acústicament la modalitat oracional (funció que, en aquesta llengua, també és desenvolupada per la morfosintaxi, tal com s'ha descrit a la Secció 2.1.4.2). En segon lloc, s'ha pogut veure com la modulació d'F0 està relacionada amb l'organització del discurs en unitats de nivells diferents, en el sentit que les unitats discursives de nivell més elevat estan delimitades acústicament mitjançant esdeveniments tonals específics que en marquen la frontera final. Per tant, hom pot argumentar que en friülà l'entonació també té la funció de segmentar el discurs en grups prosòdics. En tercer lloc s'ha vist com els esdeveniments tonals no estan ancorats només a les fronteres de les unitats discursives, sinó també a les síl·labes tòniques dels mots. Per això, es pot afirmar que en friülà la modulació d'F0 també té la funció de marcar la posició de l'accent lèxic a la cadena fònica (a la qual cosa hi contribueix també, tal com s'ha dit anteriorment, la durada). En d'altres paraules, es confirma que en friülà els esdeveniments tonals –tal com preveu el model Mètric Autosegmental i com s'ha demostrat per a altres llengües entonatives romàniques i no romàniques– estan associats amb dos tipus de posicions prominents a l'interior de la frase: l'accent lèxic i el final d'unitat entonativa (en el cas del friülà el final d'una frase entonativa o d'una frase intermèdia).

A més de determinar algunes de les funcions lingüístiques dels tres paràmetres acústics que s'han esmentat, l'anàlisi de les dades que s'ha efectuat als Capítols 4 i 5 ha portat a formular una primera descripció del sistema entonatiu del friülà. Aquesta descripció inclou a) un inventari de tons fonològics, b) un conjunt de regles que n'expliquen les diferents realitzacions fonètiques (la qual cosa conforma també un inventari fonètic), c) l'atribució de funcions pragmàtiques concretes a algunes seqüències específiques de tons i d) la descripció de similituds i diferències interdialectals en l'àmbit romànic.

Pel que fa a l'inventari tonal, s'ha destacat que en friülà sembla existir només un to de frontera inicial –el baix que hem etiquetat %L– mentre en posició final de frase entonativa se n'han trobat tres de diferents: un to alt (H%), un to mitjà (!H%) i un to baix (L%). En correspondència amb les fronteres intermèdies, s'ha dit que en friülà és certa l'existència d'un to baix (L-), al qual és força probable que s'afegeixi un to alt (H-). L'inventari d'esdeveniments tonals associats amb l'accent lèxic inclou cinc unitats, que són un to baix a la vocal tònica sense cap diferència significativa amb les vocals adjacents (que, d'acord amb la tradició del model Mètric Autosegmental s'ha etiquetat L*), una pujada tonal que arriba al seu màxim en proximitat del final de la vocal tònica (L+H*), un to baix associat amb la vocal tònica seguit d'una pujada a la vocal posttònica (L*+H), un descens entre la vocal pretònica i la tònica (H+L*) i, finalment, una baixada entre la vocal tònica i la posttònica (H*+L).

En relació amb les regles d'implementació fonètica dels tons fonològics que s'acaben d'esmentar, l'anàlisi de les dades recollides en el marc d'aquesta tesi ha permès de descobrir una de les normes bàsiques de la fonologia entonativa del friülà, segons la qual la unitat portadora de to és la mora, mentre a les altres llengües romàniques sol ser la síl·laba. A més, al capítol 5 s'han descrit casos d'al·lotonia que es poden explicar en termes de variació lliure (com ara l'alternança entre les diferents realitzacions d'L*+H que s'ha descrit a l'apartat 5.1.4.3.1) i casos de variacions degudes al context. Pel que fa a aquestes últimes, al Capítol 5 hom ha vist com en casos de *tonal crowding* –és a dir, en les situacions en què el nombre de tons que s'han de realitzar és major que el nombre d'unitats portadores de to disponibles a un sintagma– el friülà opta per dues solucions diferents, que són la compressió i el truncament. La compressió consisteix a realitzar en una mateixa unitat portadora de to dos tons que en condicions normals s'associen amb dues unitats portadores de to diferents. El truncament consisteix a elidir el to final d'una sèrie de tres. És important subratllar que els processos de truncament i compressió, tot i haver estat esmentats ja per Ladd l'any 1996, no han estat l'objecte d'interès recent, tret de pocs casos de llengües com l'alemany i l'anglès (Grabe, 1998; Grabe et al., 2000; Ohl i Pfitzinger, 2009), el turc (Levi, 2000), el danès (Grønnum, 1998), el rus (Odé, 2005) i l'italià (Grice, 1995; Grice et al., 2005; D'Imperio, 2006). Per tant, creiem que aquesta tesi pot contenir també aportacions interessants per a l'estudi d'aquest aspectes menys tractats de la fonologia entonativa.

Pel que fa a la correspondència entre estructures entonatives i funcions pragmàtiques, s'ha pogut descobrir com a tots els dialectes del friülà que s'han analitzat les interrogatives neutres acaben amb un tonema que està caracteritzat per un to baix associat amb la vocal tònica i un to alt final absolut de frase (L* H%). Per contra, el tonema de les oracions declaratives neutres presenta un descens tonal entre l'última vocal pretònica i la tònica següent (H+L*) i, a continuació, un to final fonològicament baix (L%) que es pot realitzar també com a una lleugera pujada, sobretot al dialecte central (del punt d'enquesta de Beivars) i a l'oriental (per al qual es van recollir les dades a Gradisca d'Isonzo).

A partir de l'anàlisi d'aquestes dues modalitats oracionals bàsiques als quatre punts d'enquesta considerats, per tant, es pot concloure que el friülà és una llengua entonativament compacta, en què les diferències dialectals interessin sobretot a) la part pretonemàtica dels enunciats (veg. Secció 4.3.5) i b) la realització fonètica diferent dels mateixos tons fonològics (veg. Secció 5.1.4.3.2). És interessant també evidenciar que – tal com revela l'anàlisi dialectomètrica que s'ha presentat a les Seccions 6.3.1 i 6.3.2 – de manera diferent al que passa en d'altres llengües romàniques com el català o el castellà, en friülà les diferències interdialectals són més evidents a la modalitat declarativa que no pas a la interrogativa.

Finalment, l'anàlisi dialectològica quantitativa que s'ha il·lustrat al Capítol 6 ha permès de destacar que el friülà és, també des del punt de vista entonatiu, una llengua romànica que té una individualitat clara en el panorama de la Romània, ja que queda entonativament ben diferenciada de la majoria de parles de la mateixa família com l'italià, el català, l'espanyol o el sard.

7.2. Aportacions metodològiques

L'objectiu metodològic principal d'aquesta tesi era elaborar un sistema automàtic d'etiquetatge prosòdic Mètric Autosegmental que, a partir de les dades acústiques i a través de graus progressius de simplificació, permetés arribar a un etiquetatge que fos el més proper possible a una representació fonològica. D'aquesta manera, es pretenia d'una banda fonamentar fonèticament l'etiquetatge fonològic a partir de l'anàlisi d'una quantitat consistent de dades empíriques i, de l'altra banda, definir les estructures

prosòdiques a partir d'una anàlisi exempta del risc d'arbitrarietat al qual estan inevitablement subjectes les anàlisis portades a terme només a partir de la percepció d'un investigador (Hualde, 2003: 180).

Aquest objectiu s'ha aconseguit mitjançant el conjunt d'aplicacions informàtiques que s'han creat en el marc d'aquesta tesi i que s'han descrit al Capítol 3 (AMPERReno, AMPERExtra i AMPEReti). Mentre els primers dos programes tenen la funció d'adaptar el nom dels arxius txt generats per Amper06 (AMPERReno) i d'exportar-ne el contingut a una base de dades (AMPERExtra), el tercer aplicatiu (AMPEReti), gràcies a un conjunt de 856 algorismes, proporciona els etiquetatges prosòdics de les frases del corpus fix d'AMPER. Concretament, AMPEReti analitza les dades acústiques i, tenint en compte l'existència de llindars de perceptibilitat psicoacústica (Pamies et al., 2002; Riesz, 1928; Llisterra, 2012), proporciona els següents etiquetatges:

- 1) Estructures entonatives superficials i profundes de cada accent lèxic (a partir de la diferència en semitons entre la freqüència de la vocal tònica i cadascuna de les vocals adjacents, tenint en compte un llindar psicoacústic establert en 1,5 st),
- 2) To de frontera inicial de la frase entonativa,
- 3) To de frontera final de la frase entonativa,
- 4) To de frontera final de frase intermèdia,
- 5) Estructures duratives de cada accent lèxic (a partir del llindar psicoacústic d'1/3 de la durada),
- 6) Estructures d'intensitat de cada accent lèxic (a partir del llindar psicoacústic del 15% de la intensitat).

Creiem que el sistema d'anàlisi de l'entonació, de la durada i de la intensitat que s'utilitza en aquesta tesi harmonitza els avantatges dels models fonètics (com el d'Aix-en-Provence) i dels model fonològics (com l'AM) en la mesura en què manté una distinció entre el nivell acústic (corba melòdica), un nivell fonètic (estructures superficials) i un nivell fonològic (estructures profundes). A més, gràcies a les eines informàtiques que s'han esmentat, s'han pogut processar quantitats importants de dades (232.220 valors acústics en total, dels quals 139.212 per a F0, 46.404 per a la durada i

46.404 per a la intensitat) i analitzar-les d'una manera no influenciada per la subjectivitat de l'investigador.

Una segona aportació metodològica d'aquesta tesi consisteix a aplicar els mètodes quantitatius a l'estudi de la variació geoprosòdica. Per primer cop en aquest camp d'estudis, s'ha analitzat quantitativament tant l'aspecte fonètic com l'aspecte fonològic de la variació dialectal en el camp de l'entonació (Capítol 6). Cal destacar també que aquesta tesi representa, a dia d'avui, l'exemple d'aplicació a més llarga escala de tècniques dialectomètriques a l'entonació de les llengües romàniques, tant pel nombre de llengües (5) i punts d'enquesta (24) que s'han analitzat, com per les dimensions del corpus emprat (2.484 frases).

7.3. Línies de recerca futura sobre la prosòdia del friülà

Aquesta tesi, tot i representar l'estudi més extens que s'ha efectuat fins ara sobre la prosòdia del friülà, no pretén ser exhaustiva. De fet, queden per explorar alguns temes importants que en aquest treball no s'han pogut tractar perquè el corpus fix d'AMPER no està concebut per fer-ho.

La primera integració que es presenta com a necessària és l'ampliació del corpus, de manera que inclogui altres modalitats oracionals, com ara les interrogatives parcials, les interrogatives reiteratives, les ordres i els vocatius. Estem segurs que aquest eixamplament –tal com demostren els resultats d'estudis entonatius que s'han dut a terme en el marc d'altres projectes (veg. Frota i Prieto (en preparació) per a una ressenya en l'àmbit romànic)– és imprescindible per descriure de manera completa les característiques entonatives no només del friülà, sinó també de totes les altres llengües incloses en el marc AMPER. En el cas concret del friülà, l'anàlisi de dades relatives a altres tipus d'oracions permetria de completar l'inventari tonal del friülà, tal com indiquen els resultats presentats per Roseano et al. (2011) limitadament a la varietat septentrional d'aquesta llengua.

La segona integració que creiem oportuna consisteix a incloure a la base de dades les gravacions dels dialectes de la zona de transició entre el friülà i el domini lingüístic romànic adjacent, que és el vènet. Aquestes dades, juntament amb les que –

esperablement– es recolliran a la regió de Vènet i a l'àmbit lingüístic Gal·lo-itàlic, podrien permetre una anàlisi de les continuïtats i discontinuïtats prosòdiques a la Romània. També seria oportú recollir dades de les varietats de llengües no-romàniques que es parlen a Friül i que es troben, des de fa segles, en contacte amb el friülà. Pensem sobretot en les varietats germàniques de Tischlbong, Zahre, Plodn i Kanaltal, com també a les eslovenes de la Kanalska Dolina, de Rezija, de la Benečija i de la zona del Carso a la província de Gorizia. Creiem que la comparació de l'entonació del friülà i de les llengües no-romàniques geogràficament properes podria permetre evidenciar l'existència d'aspectes compartits.

Una tercera línia de recerca futura és representada pels estudis de percepció, que són necessaris per comprovar la validesa de l'inventari de tons fonològics que s'han proposat per al friülà, segons el paradigma de la percepció categorial. Cal remarcar que els estudis de percepció no estan gaire desenvolupats en el marc del projecte AMPER², la qual cosa representa actualment sens dubte un límit.

En quart lloc, no es pot oblidar que aquesta tesi no pren en consideració alguns aspectes acústics que segurament tenen un paper comunicatiu, com ara el registre tonal i la qualitat de veu. Tal com se suggereix a Roseano et al. (2011), és possible que en friülà tant un registre tonal baix com una qualitat de veu grinyolada siguin correlats acústics d'una modalitat oracional específica, el prec, en friülà com en d'altres llengües.

El cinquè aspecte prosòdic del friülà que queda per estudiar és el ritme. Tot i que actualment no existeix cap estudi sobre aquest tema, és probable que el friülà, a diferència de la majoria de llengües romàniques, sigui *stress-timed*. Els indicis que suggereixen aquesta classificació són l'existència d'un contrast entre vocals llargues i breus (Secció 2.1.2.1) i el fet que el friülà mostra les estructures sil·làbiques complexes que són típiques de les llengües *stress-timed*, com ara CCCVCCC (White et al., 2007: 238).

² Eels estudis de Nunes et al. (2011), Iribar et al. (2010), Romera Barrios et al. (2009), Fernández Pérez-Terán et al. (2007), Martínez Celdrán et al. (2006, 2007) i van Oosterzee (2005) constitueixen unes excepcions.

Finalment, creiem que les regles que s'han presentat al Capítol 5 mereixerien ser aprofundides mitjançant l'estudi de dades de més parlants, de manera que es pugui determinar si són regles generals que s'apliquen de manera uniforme en friülà, o bé si la seva aplicació pot dependre de les preferències dels parlants, tal com passa en el cas de regles semblants en altres llengües (Ohl i Pfitzinger, 2009; Prieto i Ortega-Llebaria, 2009). També creiem que seria oportú explorar la possibilitat de formalitzar i organitzar les regles que s'han descrit en el marc de la Teoria de l'Optimitat.

7.4. Aprofundiments metodològics previstos

Els aprofundiments metodològics que es presenten com a necessaris tenen a veure amb el tipus d'etiquetatge automàtic que s'ha emprat en aquesta tesi.

En primer lloc seria oportú donar flexibilitat a les aplicacions que s'han creat per etiquetar les frases del corpus fix d'AMPER, de manera que es puguin emprar per etiquetar enunciats amb un nombre de sintagmes i de síl·labes no predeterminat. Això permetria estendre'n l'ús a l'anàlisi de textos de parla espontània.

En segon lloc, s'hauran de concebre fórmules addicionals que tinguin la capacitat de reconèixer i etiquetar correctament algunes estructures que són fonològicament distintives en d'altres varietats romàniques o en d'altres modalitats oracionals i que no estan recollides a l'inventari relativament senzill d'estructures profundes que hem emprat per a la descripció de les interrogatives absolutes neutres i de les declaratives neutres del friülà. Per exemple, caldrà tenir en compte que diverses llengües romàniques disposen d'un to de frontera final mitjà –que s'empra típicament al vocatiu, on sol anar precedit per un accent tonal ascendent– que la versió actual d'AMPEReti no diferenciaria d'un to baix. Més en general, les fórmules d'AMPEReti, ja que estan basades en la versió clàssica del model Mètric Autosegmental que preveu l'existència de només dos nivells tonals (alt o H i baix o L) no són aptes per detectar contrastos entre tres o quatre nivells tonals que es descriuen per a algunes llengües romàniques (p.e. Estebas i Prieto, 2009 per al castellà; Prieto et al., 2009 per al català). Una altra millora futura del conjunt de fórmules d'etiquetatge haurà de consistir en incloure-hi algorismes que siguin capaços d'etiquetar els moviments tonals complexos que, en algunes llengües com el català i el castellà, s'associen a la frontera final d'oracions no

neutres (veg. la Figura 5.15 del Capítol 5 per a un exemple de moviment complex descendent-ascendent associat amb les síl·labes posttòniques finals d'un enunciat). La versió actual d'AMPEREti, de fet, només reconeix els tons de frontera final monotona, que solen caracteritzar les modalitats neutres a les llengües romàniques.

En tercer i últim lloc cal recordar que, tal com s'ha dit a l'apartat 3.3.1, l'extensió de l'ús de l'aplicatiu AMPEREti a altres llengües requereix unes reflexions sobre la relació entre etiquetatge fonètic i etiquetatge fonològic. El debat sobre aquest tema – notòriament delicat i crucial – neix de la necessitat de conciliar exigències diferents. D'una banda hi ha la necessitat de fonamentar fonèticament l'etiquetatge fonològic, cosa que demanaria que una mateixa corba entonativa s'etiquetés de la mateixa manera a totes les llengües. D'altra banda, hi ha l'exigència de motivar un etiquetatge fonològic a partir de la seva distintivitat i contrastivitat en un sistema lingüístic determinat, cosa que pot anar en contra d'un etiquetatge estrictament fonètic. Per exemple, a l'apartat 5.1.4.3.2. s'ha demostrat que en friülà la pujada tonal que es troba al final de les declaratives i que no arriba a un nivell tan alt com la de les interrogatives (i, per tant, correspon amb un to final mitjà i s'hauria d'etiquetar !H%) en realitat és una realització al·lotònica d'un to final baix, i per això fonològicament s'etiqueta com a L%. En català, per contra, la mateixa pujada final fins a un nivell mitjà és fonològica ja que vehicula un sentit pragmàtic diferent (concretament un matís d'obvietat, veg. Prieto et al., 2009). Degut a la seva contrastivitat, en el sistema Cat_ToBI aquesta pujada final rep l'etiquetatge fonològic !H%, que en marca la diferència en comparació amb els tons finals baix (L%) i alt (H%). Ens trobem, per tant, en la situació en què el mateix fenomen acústic, és a dir una lleugera pujada final d'F0, s'etiqueta fonològicament com a L% en friülà i com a !H% en català. És evident que això genera dues discrepàncies: la primera és entre llengües, en el sentit que el mateix contorn s'etiqueta de manera diferent a llengües de la mateixa família (tal com subratllen també Prieto i Hualde, 2012), i la segona és entre etiquetatge fonètic i fonològic, en el sentit que en friülà un to final fonèticament mitjà (!H%) es considera fonològicament baix (L%). Creiem que al llarg dels propers anys les dificultats generades per aquests dos tipus de discrepàncies – que segons la nostra manera de veure constitueixen un dels límits més importants dels etiquetatges entonatius – requeriran una reflexió aprofundida per part de la comunitat científica, a la qual esperem que aquesta tesi pugui contribuir.

